

Et eget bygg til Havforskningsinstituttet sto ferdig på Nordnes i Bergen i 1960.

Foto: Havforskningsinstituttet, Lars Dokksæther.

Schwach, V. (2025). Saksbehov, sektordriv og sammenføring: En historie om forskningsinstitutter i Norge. I K. T. Elvbakken & V. Schwach (Red.), *Kunnskap og politikk: Forskning, forvaltning og forskningsinstitutter* (s. 37–59). Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa530102>

Kapittel 2

Saksbehov, sektordriv og sammenføring

En historie om forskningsinstitutter i Norge

Vera Schwach

Innledning

I dette kapittelet undersøkes forbindelser mellom vitenskap og politikk-utforming fra midten av 1800-tallet til omkring 2000. Målet er å vise hvordan forskning fikk plass i byggingen av den norske staten.¹ Behovet for sakkunnskap har resultert i ulike typer forsknings- og kunnskapsinstitusjoner. Politikkenes kunnskapsbehov har bidratt til et forskningssystem med et betydelig innslag av offentlig finansierte forskningsinstitutter. Fremveksten av landets offentlige forskningsinstitutter plasseres i en historisk og forskningspoli-

---

¹ Vitenskap, forskning og forsknings- og utviklingsarbeid (FoU) brukes for enkelthets skyld synonymt i kapittelet.

tisk sammenheng. Innfallsvinkelen er hvordan ulike regjeringers målsettinger og politikkkutforming har innrammet instituttene faglig, organisatorisk og finansielt. Historien er delt inn i fem perioder; inndelingen er tuftet på sentrale trekk ved utbyggingen av forskningssystemet. Jeg legger vekt på det skiftende regjeringer etterspurte av kunnskap og på vendepunkter i forskningspolitisk tenkning og bruk av styringsverktøy.

Kapittelet har to temaer, og de faller langt på vei sammen med periodiseringen. Det første temaet handler om rekken av offentlige saksbehov som la grunnlaget for fremveksten av et forskningssystem med stort innslag av statlige forskningsinstitutter, 1860–1980. Historisk sett hadde enhetene ulike navn: praktisk-vitenskapelige undersøkelser, komiteer, kommisjoner, kontorer, forsøksvirksomhet og laboratorier, men spesielt etter 1945 ble «institutt» den foretrukne betegnelsen. Samlet sett ble det etablert mellom 100 og 200 slike forskningsenheter mellom 1860 og 2000. Alle disse gjennomgås selvsagt ikke enkeltvis; det er valgt ut eksempler som belyser karakteristiske trekk i ulike tidsrom. Institutter som skulle dekke saksbehov for offentlig forvaltning vies mest oppmerksomhet, fordi denne typen forskningsinstitutter så langt har vært mindre utforsket enn teknisk-industrielle institutter, dem rettet mot næringslivets behov.

Kapittelets andre tema tar opp politikk og interne og eksterne faktorer som endret forskningsinstituttens vilkår i tiårene 1980–2000. Jeg peker på faktorer som hver for seg og samlet sett, innvirket på instituttens betingelser som fristilling, økt eksternt finansiering og fremveksten av randsoner ved universiteter og høyskoler (UH-sektoren). Argumentet er at forskningsinstituttene langt på vei mistet sin posisjon som et forskningspolitisk hovedinstrument for FoU-arbeid.

Analysen bygger på offentlig statistikk og dokumenter fra politiske prosesser, som offentlige utredninger og stortingsmeldinger om forskning, publiserte institusjonshistorier og forskningspolitiske arbeider, samt politisk- og vitenskapshistorisk litteratur.

Kunnskap for fysisk infrastruktur (1860–1890)

Det begynte med kunnskapsbehov for militære formål, men fra 1840-årene fikk sivile behov forrang. Fra 1860-tallet ser vi det første omrisset til oppbyggingen av en struktur for å dekke statens kunnskapsbehov innenfor spesifikke politikkområder.

I 1773 begynte det militære å kartlegge Norges geografi og topografi, og Norges geografiske Opmaaling, kimen til dagens Kartverket, ble opprettet (Benum, 1979, s. 135–146). Men det var regjeringsprogrammer på 1830-tallet med planer for økonomisk og politisk utvikling som la grunnlaget for mer målrettet innsats for fagkunnskap for sivile formål og politikkområder (Seip, 1974, s. 101–102). Fra 1845 ble Departementet for det Indre sentralt for å bedre samfunnskårene med økonomisk modernisering og sosiale reformer (Benum, 1979, s. 135–136, 161–164).

Fra 1860-tallet ble behovet for kunnskap om landets fysiske infrastruktur for å utvikle og forvalte landets ressurser politisk viktig, og en administrativ infrastruktur med nasjonal statistikk og et arkivverk ble etablert. Enhetene ble finansiert over statsbudsjettet (Benum, 1979, s. 136). Universitetets professorer ble brukt som konsulenter; det samme gjaldt for helsevesenet og fiskeriene (Schwach, 2000, s. 23–33; Myhre, 2020; Elvbakken, 2020). Å bistå staten hørte til professorenes embetsplikter, men universitetet som institusjon inntok en heller beskjeden rolle i å løse forvaltningens saksbehov. Det var mest et lærested for høyere utdanning, og vedvarende små bevilgninger la begrensninger på hvilke oppgaver universitetet kunne ta på seg (Collett, 2011; Kyllingstad & Rørvik, 2011). For å imøtekomme statens behov for astronomiske beregninger, det var en forutsetning for å kunne bestemme Kristianias tid og nøyaktig geografisk posisjon, måtte det for eksempel bygges et observatorium ved universitetet. Historikeren John Peter Collett skriver lakonisk: «Stortinget hadde bevilget 14 000 spesidaler til et astronomisk observatorium i 1830, det stilte alle andre byggeprosjekter i bero.» (Collett, 2011, s. 276).

Statens kunnskapsbehov gjaldt ofte spørsmål som ikke alltid enkelt kunne forenes med universitetets kjerneoppgaver: høyere utdanning og disiplinært rettet forskning. Et slikt saksbehov var å bestemme Norges geografi; andre handlet om å kartlegge landets geologi, forstå klimaet og været, dokumentere torskens og sildas vandringsmønstre og befolkningens liv og levnet. En hovedhensikt

med disse utforskningene av natur og naturressursene var å legge et grunnlag for å modernisere næringer.

Stortinget og spesielt regjeringer skaffet seg sakkyndig kunnskap på tre måter. Den ene var å søke faglig ekspertise hos enkeltpersoner ved universitetet eller annetstedsfra. Den andre måten var å opprette embeter for sakkyndige i sentralforvaltningen. Noen av embetene ble omgjort til direktorater, andre til enheter for forskning, eller enheter for å tilrettelegge materiale som andre kunne bruke vitenskapelig. Grensene mellom forskning, dokumentasjon og utredninger var glidende. Finansdepartementets arkivering ble til Riksarkivet i 1875, tabellkontoret ble til økonomisk statistikk og utredning og Statistisk sentralbyrå i 1876 (Benum, 1979, s. 153–158).

En tredje og mye brukt måte var å opprette særskilte enheter for å dekke behovet for områdespesifikk sakkunnskap. Den ovennevnte militære kartleggingen og landmålingen ble utvidet med bevilgning til Gradmålingskommisjonen (1863) (Seue, 1878; Benum, 1979, s. 136–146, 149–152). Kommisjonen fikk sitt eget kapittel i statsbudsjettet i 1876 og avsluttet arbeidet i 1885. En avgjørende nydannelse var systematisk geologisk kartlegging og forskning: opprettelsen av Norges geologiske undersøkelse (NGU) i 1858 (Børresen & Waale, 2008). Sammen med de praktisk-vitenskapelige fiskeriundersøkelsene i 1860 og Meteorologisk institutt i 1866, fikk NGU permanent karakter. Alle tre hadde faste poster på statsbudsjettet. En forklaring på etableringene kan ha vært Stortingets langvarige skepsis til å øke universitetets bevilgninger for andre formål enn å utdanne embetsmenn og fagekspert – en annen kan være at disse oppgavene ikke ble sett som universitetets oppgaver, men som praktiske oppgaver for staten. Likevel, fram til rundt 1900 kunne forskerne ha stillinger, eller på annen måte være knyttet til universitetet, der også lokalene gjerne var.

Geologi, havforskning og meteorologi skulle resultere i forvaltningsnyttig kunnskap, men ga også grunnleggende viten. NGU skulle kartlegge for å lære landets geologi å kjenne, men samtidig for å utvikle bergverksnæringen og en steinindustri. De praktisk-vitenskapelige fiskeriundersøkelsene bidro til å styrke marin zoologi, mens innsig og variasjoner i silde- og torskeforekomster ble studert. Uvær skulle varsles, og værskifter forstås. Felles for disse tre initiativene var at regjeringen mente det nødvendig å påkoste forskning innenlands. I samme periode fikk også medisin- og landbruksforvaltningen styrket sin fagkyndighet med henholdsvis et medisinaldirektørembete i 1875 og landbruksdirektørembetet i 1877. Men i landbruket, ferskvannsfiskeriene

og i skogbruket hadde import og spredning av innført kunnskap forrang inntil 1890 (Jacobsen, 1964/1978; Berg, 1986, s. 9–49; Almås, 2002, s. 193–197). Fra da satset regjeringen på å etablere flere enheter innenlands for å drive forskningsarbeid.

Forsøk, standarder og kontroll (1890–1920)

Nye saksbehov gjaldt sykdom og helse hos folk og dyr, foredling av råstoffer fra havet og jorda. Laboratoriearbeid, feltarbeid og forsøksvirksomhet krevde ofte bygninger og annen utrustning som universitetet knapt hadde. Muligheten for stortingsbevilgninger var nok større om foregangsmenn ønsket og regjeringene kunne argumentere med praktisk nytte for nærings- eller samfunnsliv. Både i jordbruks- og helsepolitikken medvirket fagekspertisen aktivt for å institusjonalisere kunnskapsdannelse med anvendte siktemål. Jordbruket, veterinærvesenet, helsevesenet og fiskeriene fikk en sterk stilling med sin tydelige tilknytning til departementer og direktorater. Andre saks- og fagfelter, som geologi og meteorologi, hadde svakere forbindelser til forvaltningsorganer.

Et tegn på dette er at NGU i 1899 ble flyttet fra Arbeidsdepartementet, som var et departement for infrastruktur og offentlige arbeider, til Kirke- og undervisningsdepartementet, med ansvar for viktige deler av utdannings-systemet og forskning. Meteorologisk institutt ble skilt fra universitetet i 1909 og underlagt Arbeidsdepartementet (Nilsen & Vollset, 2016, s. 137). Til forskjell fra Norges landbrukshøyskole med tette koblinger til Landbruksdepartementet (fra 1900), ønsket ikke universitetet å drive med praktisk-vitenskapelig arbeid. Kollegiet var ikke interessert i Meteorologisk institutt som det mente var for praktisk rettet. Oppgavene ved instituttet hadde ifølge kollegiet: «mere og mere gaaet over i praktisk-videnskabelig retning, med talrige filialer udover det hele land og uden direkte betydning for universitetet som sådan.» (fra Nilsen & Vollset, 2016, s. 139).

Et vedvarende trekk i jordbrukspolitikken fra slutten av 1800-tallet synes å ha vært en nær forbindelse mellom lavere og høyere utdanning, næringsinteresser, sentralforvaltning og forskning (Tveite, 1989). Målet var en moder-

nisert jordbruksnæring, der forskning og forsøksvirksomhet sammen med formidling og rådgivning var virkemidler. Særlig var bedret plantekultur viktig, men også forsøk for skogbruket og husdyrdrift kom i gang. Landbruk i et langstrakt, klimatisk variert land med små gårdsbruk la føringer. Landet ble inndelt i forsøksdistrikter. Staten kjøpte sin første forsøksgård i 1905, eide fire i 1914 og drev én gård i samarbeid med Det norske myrselskap (Landbruksdepartementet, 1946, s. 11–13). Gårdene lå spredt over hele landet. Fram til 1940 skjedde det en samordning med nasjonale forsøksråd med vekt på plantekultur, dyreforsøk og annen jordbruksforskning (Brandt mfl., 2019, s. 114–115).

Utskillingen av veterinærvesenet fra helsevesenet i 1890 ble generelt viktig for forskning i veterinærmedisin. Lov om kjøttkontroll la grunnlaget for et direktørembete for veterinærvesenet og for opprettelsen av Det veterinær-pathologiske laboratorium i 1891, fra 1914 Veterinærinstituttet (Elvbakken, 2017; se kapittel 10).

I 1900 besluttet Stortinget å legge de vitenskapelige fiskeriundersøkelsene til Bergen. Fagfeltet, som var blitt omdøpt til havforskning, utgjorde en bærende og samlende del av den nyopprettede Fiskeristyrelsen (etter 1906 Fiskeridirektoratet) (Schwach, 2000, s. 87–96). I 1903 overtok det nyopprettede Handelsdepartementet forvaltningsansvaret for saltvannsfiskeriene og havforskningen. Den geografiske avstanden til Bergen, sammen med et innomhus forskningsinstitutt, bidro til Fiskeridirektørens svært selvstendige posisjon fram til 1970-årene. I fiskeriene kom det i tillegg til de vitenskapelige undersøkelsene av næringens ressursgrunnlag, forsøk og forskning for foredling av råstoffet. Statens fiskeriforsøksstasjon fra 1891 hadde et dobbelt mandat – produktutvikling og kvalitetssikring av råstoffet. Det omfattet kjemisk-bakteriologiske undersøkelser og utvikling av metoder for konservering som frysing og hermetisk nedlegging, videre kvalitetskontroll av tran og andre fiskeoljer (Njaa, 1997; se kapittel 11).

Folkehelse, fysiske krefter og kultur (1920–1950)

Årene mellom de to verdenskrigene ble til dels magre år for norsk forskning, også for instituttene. Igangsatte undersøkelser fortsatte, ofte på et beskjedent nivå. Statens satsing var sparsom sammenlignet med årene etter 1945. Det begynte med en kort opptur. Første verdenskrig hadde overbevist personer i regjeringspartiene (Venstre, Høyre og Frisinnede Venstre) og sentrale samfunnsbyggere om vitenskapens viktige rolle for sivilisasjonsutvikling, økonomiske, kulturelle og moralske fremskritt. Ny våpenteknologi hadde bidratt til utfallet av krigen, og vitenskap var mobilisert for å sikre mat- og andre forsyninger og utvikle næringslivet, spesielt industrien. Krigsøkonomien skapte noen store private formuer og økte skatteinntekter til kommune og stat. Første verdenskrig hadde også skapt en politisk vilje til fred og overnasjonalt samarbeid. Forskning skulle bidra i fredsarbeidet.

Like før oppgangstiden ble avløst av flere økonomiske kriser, opprettet Stortinget noen fond som skulle gi midler til forskning (Kvaal, 1997, s. 104–106, 126–127; Kyllingstad, 2008, s. 11–12). Disse fondene, med tilskudd fra sparsomme statsbudsjettbevilgninger, og litt senere også bransjerettede fond, ble viktige finansieringskilder (Kvaal, 1997, s. 126, 134–135). Forskning fikk også noen tilskudd fra produksjonsavgifter som den på eksport av fiskeprodukter, hvalolje og landbruksvarer (Schwach, 2000, s. 205–206; Brandt mfl., 2019, s. 125). De begrensede finansieringsmulighetene reduserte initiativer til instituttdannelser, men det ble dannet et fåtall institutter, særlig for å dekke kunnskapsbehov i enkelte bransjer og for helsearbeidet. Ved siden av dette ble det etablert et fåtall forskningsenheter – akademier, som ikke var innrettet mot anvendt kunnskap for politikktutforming, men som skulle gjøre det mulig å fordype seg i forskningsoppgaver over tid og uten undervisningsforpliktelser.

Helsepolitikken ble mer vitenskapeliggjort (Seip, 1989). Vitenskapeligjøringen hang delvis sammen med kampen mot alvorlige smittsomme sykdommer og innsatsen for å bedre sunnhetstilstanden i landet. Foruten tuberkulosebekjempelse og hygienearbeid sto kunnskap fra vitaminforskning og ernæringsvitenskap sentralt. Så vel i Norge som i Danmark og Sverige hadde staten, inspirert av internasjonale forskerfellesskap, opprettet laboratorier som ledd i bekjempelsen av smittsomme sykdommer allerede før første verdenskrig (Elvbakken & Veggeland, 2024). I mellomkrigstiden, med deltakelse

i Folkeforbundet og dets helsearbeid, ble virkefeltet til disse laboratoriene utvidet. Rockefeller-fondene ga støtte til flere slike institutter, også til det norske, hvor Rockefeller bidro til å ferdigstille et nytt instituttbygg, og instituttet fikk fra 1929 navnet Statens institutt for folkehelse (FHI).

Statens vitaminlaboratorium ble etablert i 1928 og skulle garantere innholdet av D-vitamin i tran, denne viktige eksportartikkelen. Etter andre verdenskrig ble virksomheten flyttet til fiskeriforvaltningen i Bergen (se kapittel 11).

Planer om akademier, altså frie forskningsinstitutter ble lansert i Norge sommeren 1917 (se kapittel 6). Akademier som tanke og ordening er interessante av to grunner når emnet er instituttens historie. For det første viser akademitanken at forskningstiden og muligheten til faglig fordypning var begrenset ved universitetet. I praksis hadde undervisningsoppgaver forrang. De ansatte kunne drive forskning når det lot seg gjøre ved siden av undervisning og andre plikter. Akademier skulle legge forholdene til rette for fordypning, også i fag uten mange studenter. Tanken om akademier for konsentrert forskningsinnsats uten undervisningsavbrudd var forlokkende for universitetsansatte (Fure, 2011, s. 28).

For det andre var ordningen med akademier viktig som bakgrunn for etableringen av tre forskningsinstitutter. Først ute var Institutt for sammenlignende kulturforskning i 1922 i Oslo. Det støttet (tverr)faglig forskning i overveiende humanistiske disipliner. Etter andre verdenskrig manglet instituttet finansiering på grunn av inflasjon som hadde redusert pengeverdien i de vitenskapelige fondene og små tilskudd fra regjeringen. Instituttet gikk inn i Det Norske Videnskaps-Akademi og mistet mye av sin betydning som et selvstendig, offentlig finansiert grunnforskingsinstitutt (Kyllingstad, 2008). Det andre var Geofysisk institutt ved Bergens Museum. Det ble opprettet i 1917 og var planlagt å skulle bli del av et kommende universitet i Bergen, noe som skjedde i 1946 (Hovland, 2007, s. 9–42, 61–72). Det tredje var Chr. Michelsens institutt (CMI) i Bergen, opprettet i 1930. Det ble virkeliggjort ved en testamentarisk gave fra en av Bergens store skipsredere og tidligere statsminister, Christian Michelsen. CMI skulle være, og ble, et selvstendig forskningsinstitutt.

Å bygge og trygge en velferdsstat (1950–1980)

Årtiene etter andre verdenskrig var preget av mer planmessig og omfattende oppbygging av forskningsaktivitet og -forvaltning enn tidligere. Sammen med arbeid og kapital skulle forskning bidra til å fremme industriell vekst, bygge velferdsstaten, og i ly av den kalde krigen, trygge landet. Det første kunnskapsbehovet var knyttet til forsvarspolitikken og styrkingen av landets militære infrastruktur, men sivile oppgaver fulgte raskt etter. Saksbehovene omfattet fysisk infrastruktur, byggingen av velferdsstaten organisatorisk og sosialt, og kunnskapsbehov for utenriks- og internasjonal politikk.

Et uttrykk for forskningssatsingen var opprettelsen av forskningsråd og andre statlige forvaltningsorganer som skulle være koblingspunkter mellom vitenskap og politikk. Tre forskningsråd, på 1970-tallet utvidet til fire, ble opprettet (Brandt mfl., 2019). Rådene var tuftet på ideen om at FoU-arbeidet skulle inndeles etter sentrale samfunnssektorer og styres av sektorenes behov. Det teknisk-naturvitenskapelige forskningsrådet (NTNF), dannet i 1946, gikk i spissen når det gjaldt å organisere sitt sektoransvar i institutter.

Som et svar på en mulig konkurranse fra NTNF-instituttet Sentralinstituttet for teknisk forskning, opprettet Norges tekniske høgskole (NTH) Selskapet for teknisk og industriell forskning – SINTEF i 1950 (Kvaal, 1992, s. 20–22; Brandt mfl., 2019, s. 71–77, Nygaard, Grove & Aven, 2025). Dette gjorde det mulig for NTHs professorer og andre vitenskapelig ansatte til å ta på seg oppdrag for industri og annet næringsliv. SINTEF kom til å inspirere senere forskningsstiftelser (se kapittel 8 og kapittel 15).

Samlet sett inntok forskningsinstitutter en sentral plass i forskningspolitikken fra sent på 1940-tallet til tidlig på 1980-tallet. Dette gjaldt både for regjeringer fra Arbeiderpartiet og fra borgerlige partier. Utbyggingen skjøt fart på 1950- og særlig på 1960-tallet. Veksten var langt på vei selvgrodd, drevet fram av aktuelle saksbehov i de ulike samfunnssektorene. Pådrivere var sentralforvaltningen, forskningsråd, enkeltforskere og fagmiljøer med kryssende faglige og politiske engasjement. Det var personlig kontakt og overlapp mellom instituttforskere og vitenskapelig ansatte ved universiteter og vitenskapelige høyskoler, men liten institusjonell kobling mellom instituttsektoren og UH-sektoren.

Militær og sivil infrastruktur

Fysikkfagets betydning for krigføringens teknologier og den kalde krigens utfordringer satte politiske spor. Gerhardsen-regjeringen satset på militærforskning og opprettet Forsvarets forskningsinstitutt (FFI) i 1946. Det var underlagt Forsvarsdepartementet og ble et toneangivende institutt både for militær og sivil forskning (Njølstad & Wicken, 1997). Satsingen på atomenergi ble realisert med Institutt for atomenergi (IFA) i 1948 (fra 1980 Institutt for energi (IFE)) (Njølstad, 1999). IFA skulle være et sivilt forskningsinstitutt. Betoningen av det sivile kan indikere at Arbeiderparti-regjeringen ønsket å begrense den militære politiske innflytelse. NTNf fikk ansvar for atomforskningen, men hadde i realiteten ingen myndighet over prioriteringene IFA gjorde, skriver historikeren Thomas Brandt i historien om forskningsrådene i Norge (Brandt mfl., 2019, s. 66–71).

Foruten ansvaret for IFA og industriens behov opprettet NTNf en rekke andre institutter for å ivareta statens kunnskapsbehov for fysisk og administrativ infrastruktur. Blant dem var Norges geotekniske institutt (NGI) i 1950, Norsk Regnesentral i 1952, Norsk institutt for vannforskning (NIVA) og Transportøkonomisk institutt (TØI) begge i 1958, Norsk institutt for by- og regionforskning i 1967 (se kapittel 13), og Norsk institutt for luftforskning i 1969.

Norges landbruksforskningsråd (NLVF), opprettet i 1949, etablerte noen institutter for å løse forskningsoppgaver og bistå i moderniseringen – mer presist industrialiseringen – av landbruket (Brandt mfl., 2019, s. 136–137) (se også kapittel 10). De fleste instituttene lå direkte under Landbruksdepartementet, men det spilte mindre rolle, for koblingene i sektoren, var som nevnt, tette. I fiskerisektoren fikk først Fiskeridirektøren og fra 1972 også Fiskeriforskningsrådet (NFFR) opprettet et fåtall institutter (Brandt mfl., 2019, s. 211–212). Mens i Norges almenntvitenskapelige forskningsråd (NAVF) fra 1949, der universitetsinteressene sto sterkt, var skepsisen til å bevilge penger til institutter utenfor universiteter tydelig. De fleste instituttene på «NAVFs fag- og saksfelter» ble opprettet og lagt til flere, forskjellige departementer. Blant de få rådsinstituttene var NAVFs utredningsinstitutt i 1969 (i 2024 NIFU), samt noen mindre sentre med rådsfinansiering (NAVFs utredningsinstitutt, 1985, s. 79–81; Schwach, 2019).

Velferdspolitikkenes kunnskapsbehov – spredd utover

Industrien, landbruket og fiskeriene var vel etablerte samfunnssektorer med sine institutter plassert innenfor eller utenfor de respektive forskningsrådene. Velferdsforskningen, derimot, manglet langt på vei det sektorankeret som et dedikert forskningsråd, eventuelt et «sektordepartement» eller en fagdirektør kunne ha gitt. Forskningsbehovet for en rekke av velferdsstatens saks- og politikkkelter ble, som vist nedenfor, forsøkt dekket av flere enkeltstående institutter som var administrativt og finansielt knyttet til ulike fagdepartementer (se også kapittel 6).

For å dekke kunnskapsbehovet for arbeidsforhold og -miljø opprettet Gerhardsen-regjeringen et laboratorium for kjemisk analyse og vurdering av eksponering i norsk arbeidsliv i 1947. Det lå under Direktoratet for arbeidstilsynet. Laboratoriet var en forløper til flere arbeidsforskningsinstitutter som senere ble lagt under Kommunaldepartementet. Statens institutt for alkoholforskning fra 1959, lå under daværende Sosialdepartementet.

For andre velferdspolitiske temaer hentet statsadministrasjonen kunnskap fra forskning ved Universitetet i Oslo (UiO) og to private forskningsinstitutter: Chr. Michelsens Institutt og Institutt for samfunnsforskning (ISF). Begge steder drev grunnleggende samfunnsvitenskapelig forskning, men antakelig slik at skillet mellom grunnleggende forskning og forskning med anvendte siktemål var porøst. ISF ble grunnlagt i 1950 og var, i likhet med CMI, et sjeldent eksempel på en privat donasjon som økonomisk grunnlag for instituttdrift i norsk sammenheng. Fram til midten av 1970-tallet var ISFs forskning finansiert med donasjoner fra familien Rinde, med tillegg av midler fra NAVF i form av stipendier og tidvis driftstilskudd, og noe tilskudd fra utenlandske fond. Da begynte arbeidet med å sikre en fast grunnbevilgning over statsbudsjettet. Det første tilskuddet kom i 1975 (Engelstad, 2000, s. 6–7). Med studenttilstrømningen på 1960-tallet ble instituttene for sosiologi og for statsvitenskap ved UiO i stor grad konsentrert om undervisningsoppgaver (Thue, 2000, s. 17). Fram til 1970-årene kunne ISF, ifølge historikeren Fredrik Thue, «[...] fylle rollen som et fristed for forskerutdanning og annen grunnforskning, inntil det ubønhørlig måtte tilpasse seg et endret institusjonslandskap og finne sin plass blant de øvrige frittstående sosialforskningsinstituttene.» (Thue, 2000, s. 17). Et tredje eksempel på donasjon som finansielt grunnlag var for øvrig det senere Fagbevegelsens senter for forskning, utredning og dokumentasjon (Fafø), etablert i 1982 (se kapittel 14).

Allerede på 1950-tallet favnet velferdsforskningens temaer bredt. Likevel var politikere, trolig med sterk medvirkning fra toneangivende samfunnsvitere, enige: Det trengtes mer – et sosialvitenskapelig institutt som kunne bidra med kunnskap til forvaltning og politikkkutforming. En stortingsmelding fra 1962 munnet ut i et konkret forslag om et anvendt sosialvitenskapelig forskningsinstitutt (St.meld. nr. 7 (1962–63)). Det ble konkretisert som kontakt mellom universitets- og instituttmiljøer og med departementsrepresentasjon i styret. Institutt for anvendt sosialvitenskapelig forskning (INASVF) åpnet dørene i 1966. Det ble underlagt Kirke- og undervisningsdepartementet, altså plassert utenfor NAVF.

Samordningen og styringen med «velferdsinstituttene» og de øvrige samfunnsforskningsinstituttene var trolig svakere enn for andre sektorer. Ønsket om sterkere styring kan ha vært motivasjonen da den andre Bratteli-regjeringen ønsket et eget forskningsråd for samfunnsplanlegging. Dette forslaget ble nedstemt. Stortinget bestemte i stedet å opprette Rådet for samfunnsplanlegging (RFSP) i 1976, og legge RFSP under NAVF. Tolv år senere, i 1987, ble det opprinnelige forslaget videreført i form av Norges råd for anvendt samfunnsforskning (NORAS). Rådet fikk bevilgnings- og styringsansvar for en rekke samfunnsvitenskapelige forskningsinstitutter (NORAS, 1989) (se kapittel 6).

Å trygge landet og se verden utenfor

Med den kalde krigen, Norges geografiske beliggenhet ut mot Atlanterhavet, og landets og vestens strategiske interesser i nordområdene, trengte Utenriksdepartementet mer kunnskap for utenriks- og sikkerhetspolitikk i tillegg til teknologisk og militær forskning. Et eldre saksfelt med fornyede sikkerhetspolitiske, industrielle og forvaltningsmessige interesser var de polare områdene, spesielt Svalbard og Arktis. Polarforskningen hadde røtter tilbake til det tidlige 1800-tallet og hadde siden operert i krysningspunkter mellom kartlegging, forskning, ressursutnyttelse og utenrikspolitiske motiver. Nasjonale interesser i nord ble viktigere fra 1880-tallet og spesielt etter unionsoppløsningen med Sverige i 1905. Da styrket Norge sin interesse for Arktis. I 1906 begynte systematiske undersøkelser av Svalbard, som ble formalisert som Norges Svalbard- og Ishavs-undersøkelser i 1928 og omdannet til Norsk Polarinstitut i 1948. Instituttet ble først lagt under Industridepartementet

med tanke på industriell virksomhet, særlig gruvedriften på Svalbard (Drivenes & Jølle, 2004).

Politiske ambisjoner i Stortinget og Utenriksdepartementets kunnskapsbehov la grunnlaget for opprettelsen av Norsk utenrikspolitisk institutt (NUPI) i 1959. Institusjonelt sto den britiske tenketanken fra 1920, «Chatham House – Royal Institute of International Affairs», som modell (NUPI, 2024). På samme måte dannet tenketank-konseptet inspirasjon for etableringen av Fafo (se kapittel 14). En annen opprinnelse hadde Fredsforskningsinstituttet (PRIO), som ble skilt ut fra ISF som en knoppskyting, med én forsker, Johan Galtung, som drivkraft (Engelstad, 2000, s. 9–10).

Miljø-, olje- og utviklingsforskning – brytninger i en etablert orden

Utover på 1970-tallet kom institutt-arkitekturen fra de første etterkrigstiaårene under press. Det selvgrodde forskningssystemet hadde vokst (Skoie, 1984, s. 131–134). Det var ikke tilstrekkelig å etablere enkeltinstitutter og finansiere dem med grunnbevilgninger eller med tilskudd av oppdragsmidler for å dekke alle politikkområder og kunnskapsbehov. Men det var ikke bare volumet og finansielle begrensninger som presset strukturen.

Presset kom også fra nye politikkområder med betydelige kunnskapsbehov: blant annet oljepolitikk, miljøvern og utviklingshjelp. Hver for seg og samlet utfordret disse områdene de etablerte sektorgrensene, forskningsrådsstrukturen og finansieringssystemet.

Landets første særskilte forskningsmelding *Om forskningens organisering og finansiering* (St.meld. nr. 35 (1975–76)) ble lagt fram av den andre Bratteli-regjeringen. Noen år tidligere, i 1972, hadde Brattelis første regjering fastslått sektorprinsippet. Dette innebar at fagdepartementene skulle ta ansvar for forskning, både for vitenskapelig kunnskap til nytte for den sektoren departementet styrte, og for kunnskap til direkte bruk i statsforvaltningen (St.prp. nr. 85 (1971–72); Skoie, 1984, s. 134). Prinsippet stadfestet gamle sektortilhørigheter og ga rom for å etablere nye. Samtidig ble forskningens betydning for politikktvikling styrket; departementene fikk egne budsjettposter for forskning, utviklings- og forsøksarbeid (Grønli, 2009, s. 352–353). Grensegangen mellom de tre oppgavene var glidende. Med egne budsjetter engasjerte flere departementer seg i FoU, ofte i form av bestillinger av kartlegginger, utredninger og forskning (Skoie, 1984, s. 134–136).

Miljøverndepartementet, opprettet i 1972, og Olje- og energidepartementet fra 1978, ble begge «forskningstunge» departementer som bestilte mye forskning for å dekke egne kunnskapsbehov og for å ivareta sitt brede sektoransvar. Miljøforskning ble viktig for å innramme miljøfeltet som politikkområde (Brandt mfl., 2019, s. 242–243). Miljøverndepartementet valgte instituttveien; det fikk seg overdratt eldre enheter og opprettet etter hvert noen nye. Kunnskapsbehovet knyttet til olje og petroleumsnæringen ga en sterk vekst for SINTEF og andre spesielt teknisk-industrielle institutter.

Miljøforskning er også interessant på en annen måte: Et betydelig internasjonalt biologiprogram, med økologisk tilsnitt, «The International Biological Program (IBP)» (1964–1974), bidro til å fremme tidsbegrensede programmer og prosjekter² som en foretrukket måte å organisere forskning på, både innenfor dette fagfeltet og generelt (Brandt mfl., 2019, s. 236–240).

I 1975-meldingen foreslo regjeringen en tredelt finansieringsstruktur for forskningsinstituttene: grunnbevilgning, programmidler fra forskningsrådene og oppdragsinntekter. Bratteli-regjeringen presiserte ikke fordelingen mellom de tre delene, men Thulin-utvalget i sin NOU 1981: 30A mente at normen for de teknisk-industrielle instituttene skulle være at grunnbevilgningen utgjorde 25 prosent, programmidlene 25 prosent og oppdragsforskning 50 prosent (se også kapittel 7). Forskningsrådene, med NTNF i spissen, innførte programmer med fastlagt budsjett, krav til prosjektbeskrivelser og formaliserte konkurranser om midlene. Dette la grunnlaget for å gjøre forskningsrådene til mer strategiske organer. Fordelingsnormen ble sjelden innfridd, men viktig her er at programtenkningen endret instituttene og tilførte forskningssystemet en ny type dynamikk (se kapittel 5 og kapittel 6 for eksempler). Denne typen forskningsprogrammer og prosjekter skilte seg i omfang fra storskalaprojekter, «big science», som atomforskning og romforskning, med storstilte krav til instrumenter og fasiliteter. Slike storskalaprojekter var nasjonale og/eller organisert i internasjonale organisasjoner. «Big science» har blitt studert av vitenskapshistorikere og statsvitere (Galison & Hevly, 1992; Li, 2011).

---

² Programmer og prosjekter ble brukt om hverandre og ofte med delvis overlappende betydning spesielt på 1970- og 1980-tallet.

Interessant her er at vitenskapelig ansatte og fagmiljøer ved universitetene begynte å søke programmidler i konkurranse, ofte i formalisert samarbeid med forskere i instituttsektoren; slik det skjedde for eksempel i utviklingsforskning (Andresen, 2022) og marin miljøforskning (Brandt mfl., 2019, s. 216, 258–259).

Samordnet kunnskap og et marked (1980–2000)

Ved inngangen til 1980-årene dekket denne omfattende instituttsektoren anvendte kunnskapsbehov på en rekke politikkområder. Samtidig satset regjeringen på å styrke forskningsinnsatsen innen områder som miljøpolitikk, oljeutvinning, havbruk og materialvitenskap (St.meld. nr. 60 (1984–85)). Noen nye saksbehov ble dekket ved instituttbygging, slik som regional forskning og økonomisk forskning. Den regionale forskningen ble ofte knyttet til de nye distriktshøyskolene, mens økonomisk forskning ble plassert i nærhet til økonomimiljøer i UH-sektoren (se kapittel 12).

Likevel, i det store og hele bremset instituttetableringene opp. Etableringen av regionale forskningsenheter og økonomiinstitutter er eksempler på hvordan et forskningspolitisk regime overlappet med et annet. Etterkrigsårenes forskningspolitikk som hadde lagt vekt på forskningsinstitutter for å løse sektorspesifikke, anvendte kunnskapsbehov, ble endret til fordel for ønsket om et mer sammenføydt system der forskning var fellesnevner. Nå ble begrepet «instituttsektor» etablert som fellesbetegnelse for de mange, ulike forskningsinstituttene. Konstruksjonen var et svar på regjeringens ønske om å samle enheter som utførte forskning og utviklingsarbeid (FoU) utenfor universiteter og høyskoler i en egen gruppe (St.meld. nr. 60 (1984–85), s. 73–75).

Derfor er det rimelig å hevde at 1980-tallet danner et forskningspolitisk vendepunkt. Hva skjedde som gjorde at forskningsinstitutter ikke lenger var et forskningspolitisk hovedinstrument og at forskningsinstituttene ble tettere integrert i et enhetlig forskningssystem? Tre viktige faktorer bidro til endringen i forskningslandskapet. Den første var fristillingsprosessen som startet rundt 1980 og varte over to tiår. Fristilling innebar en klargjøring av eierskap og styringsansvar og formalisering av avtaler om FoU-oppgaver. Den andre faktoren, som henger sammen med den første, var nye finansieringsstruk-

turer med vekt på prosjekt- og programbevilgninger og en formalisering av oppdragsforskning. Den tredje var Willoch-regjeringens politikk for å øke forskningsinnsatsen i UH-sektoren og dens forskningspolitiske følger.

Regional forskning

De regionale forskningsinstituttene ble stort sett dannet på 1980-tallet, men idégrunnlaget stammer fra 1970-årenes distriktspolitik. Et bakteppe var en utdanningspolitikk som skulle tilby (kortere) høyere utdanning utenfor de større byene for å sikre kvalifisert arbeidskraft i alle regioner. Distriktshøgskolene (fra 1994 blant de statlige høgskolene) var et viktig virkemiddel. Motivet bak regionale forskningsstiftelser var å dekke distriktenes forskningsbehov og fordele forskningsressurser over hele landet. Fagpersonalet ved distriktshøgskolene skulle undervise og utføre egen FoU, men hadde ikke samme forskningstid som ved universitetene. Støtten fra daværende Kommunal- og arbeidsdepartementet inngikk i politikken for å styrke kompetanse i distriktene (se også kapittel 15). I første halvdel av 1980-tallet var departementet en pådriver for å etablere regionale forskningsstiftelser og bidro med stiftelseskapital til flere av instituttene (Hansteen mfl., 1988, s. 77ff).

Forskningsmiljøene ble integrert i distriktshøgskolene, eller organisert som egne stiftelser i nærheten av disse høgskolene. De rettet oppmerksomheten mot regionale forhold av næringsmessig, politisk, kulturell og sosial art og tok oppdrag fra offentlig sektor og lokalt næringsliv, men interesserte seg også for andre temaer enn regionale interesser i snever geografisk forstand. Deler av forskningen bygde på fagtradisjoner ved eksisterende læresteder, som lærerhøgskoler, tekniske skoler og andre utdanningsinstitusjoner (Schwach, 2011, s. 18–19).

Den første regionale forskningsstiftelsen var Rogalandsforskning (RF), opprettet i 1973. SINTEF var en modell (se kapittel 8 og kapittel 15). RF tok først på seg oppgaver med å gi vitenskapelig personale ved Rogaland distriktshøgskole mulighet til å ta forskningsoppdrag. Rundt 1980 ble RF omdannet til en organisasjon som tok egne oppdrag.

Fra 1990-tallet ble forskningen ved de regionale instituttene mer uavhengig av nærliggende høgskoler. Etter 2010 inngikk mange regionale institutter, som flere andre, i sammenslåinger til større enheter og konserner. Den lokale, regionale forankringen ble mindre tydelig, og instituttene lignet mer på de

øvrige. Fra 2014 hadde ikke Forskningsrådet lenger noen instituttgruppe for de regionale instituttene (Schwach, 2011, s. 19; se også kapittel 5).

Fristilt og sammenføyd

Over et par tiår ble offentlige forskningsinstitutter omdannet til stiftelser eller aksjeselskap. Prosessen begynte i 1981, da et regjeringsoppnevnt utvalg foreslo at de teknisk-industrielle forskningsinstituttene som NTNf eide, skulle fristilles (NOU 1981: 30A). Regjeringsbeslutningen som fulgte, startet en prosess som over to–tre tiår omfattet alle instituttene som forskningsrådene styrte, og de aller fleste som var direkte underlagt et departement. Med stortingsmelding nr. 60 (1984–85) presenterte Willoch-regjeringen (H, Sp og Krf.) en forskningspolitikk med et nytt rammeverk for eierskap, styring, organisering og faglig standard. Over den neste tjuårsperioden ble en rekke institutter som hadde tilhørt forskningsråd, eller vært underlagt departementer og direktorater, fristilt.

Noen år senere, i 1993, ble forvaltningsansvaret for de fleste enhetene i instituttsektoren overført til det nye Norges forskningsråd. Rådet fikk strategisk ansvar for forskningsinstituttene og ansvar for å administrere en grunnbevilgning som fra 1994 skulle fordeles etter et enhetlig sett av kriterier som skulle være nøytrale. Men likevel slik at departementene bevarte sin nærhet til institutter på sine ansvarsområder. Slik ble intensjonen i sektorprinsippet fra 1972 langt på vei bevart. Det ble gjort unntak for et fåtall forskningsinstitutter og forvaltningsenheter der FoU inngikk som en viktig oppgave, blant dem Norsk polarinstituttet, Havforskningsinstituttet, Forsvarets forskningsinstitutt, Folkehelse og senere også Simula Research.

Ny finansieringsstruktur

Inntil 1980-tallet var instituttene generelt finansielt og administrativt underlagt et departement, et direktorat eller et forskningsråd. De fikk driftsbevilgningen sin, eller vesentlige deler av den, fra eier. Årlige institusjonsbevilgninger kunne være koblet sammen med avtalte oppgaver og oppdrag, ordnet via varierende formelle og uformelle ordninger. Fordelingen mellom grunnfinansiering og samlede eksterne inntekter i form av oppdrag og andre særskilte bevilgninger varierte fra en institusjon til en annen og mellom insti-

tutter innenfor ulike politikkområder, men historiske tall er ufullstendige og usikre (se Solberg mfl., 2024, og kapittel 7).

Antakelig steg andelen ekstern finansiering gradvis, både i form av oppdragsinntekter og programmer, fra 1970-tallet og spesielt fra 1980-tallet av. Det hang sammen med omleggingen til programmer i forskningsrådene, som nevnt over, og med at departementene, også de nye og «forskningsivrige», nevnt over, fikk FoU-midler til rådighet. Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR) er et eksempel på endret inntektssammensetning og større prosjektinntekter (se kapittel 13).

De nye finansieringsmåtene, med større vekt på prosjekt- og programbevilgninger og oppdragsforskning, ble forsterket med en ny statlig forvaltningspolitikk, en styringsordning som la vekt på konkurranseutsetting og markedslogikk, inspirert av «New Public Management»-reformer. Samtidig bevarte noen departementer lenge båndene til «sine» institutter med strategiske instituttsatsinger og lignende mellomløsninger (se kapittel 7).

I 1985 trakk Willoch-regjeringen et tydeligere skille mellom forskning og politikk; politikken om en armlengdes avstand mellom forvaltning og forskningsenheter banet veien for mer formaliserte oppdragsavtaler. Regjeringen mente at departementenes langsiktige kunnskapsbehov hovedsakelig skulle kanaliseres gjennom forskningsrådenes utlysninger og tildelinger, mens kortsiktige behov kunne løses gjennom avtaler om utredningsoppdrag (St.meld. nr. 60 (1984–85): 42–43, 66–67). Samtidig med at den strategiske posisjonen til de fire forskningsrådene skulle styrkes, skulle også forskningsinnsatsen effektiviseres og den vitenskapelige kvaliteten heves med større konkurranse og mer formaliserte kvalitetsvurderinger (Forskningspolitisk råd, 1988; Kallerud, 2019; Schwach, 2022). På sikt, og med tilførsel av markeds-tenkning, ble instituttene generelt mer markedsstyrte.

En sammenføyd instituttsektor og mer universitetsforskning

Foruten fristilling, programmer og formalisert oppdragsforskning skjedde det endringer av betydning ved universitetene. De fikk mulighet til å etablere og eksternt finansiere såkalte randsoneenheter (se kapittel 5). UH-sektoren ble viet mer forskningspolitisk oppmerksomhet med sikte på å øke utbytte av offentlig finansiert forskning. Tradisjonelt drev vitenskapelig ansatte forskning ved siden av undervisning, individuelt

eller i mindre faggrupper. Forskningsomfanget varierte fra fag til fag og mellom institusjoner. Universitetene var inntil 1980, generelt sett, ikke ment å skulle ivareta regjeringens saksspesifikke kunnskapsbehov, selv om mange vitenskapsmenn (og noen få kvinner) enkeltvis bidro med sin fagekspertise i form av enkeltoppdrag eller deltakelse i offentlige utvalg og nemnder.

Et grep for å styrke forskningen i UH-sektoren var å gjøre institusjonene mer egnet til å håndtere ekstern finansiering. I 1981 ga Gro Harlem Brundtlands regjering (Ap) en ny forskrift som gjorde det mulig for universiteter og høyskoler å opprette enheter i sine randsoner som var (delvis) eksternt finansierte (se kapittel 5). Regjeringens ambisjoner om å styrke forskningen ved universitetene førte over tid til en institusjonell dynamikk. Universitetene gikk fra å være mest et fellesskap av vitenskapelig ansatte til å fremme et institusjonelt ansvar og danne nye organisasjonsformer. FoU-aktiviteten økte spesielt ved de eldste og største universitetene de neste tiårene.

Selv om ressursinnsatsen i instituttsektoren, målt i faste priser, holdt seg rimelig stabil, sank instituttsektorens andel av FoU-arbeidet over tid. I 1983 sto den for 42 prosent av samlede nasjonale (private og offentlige) utgifter til FoU, mens UH-sektoren sto for 31 prosent og næringslivet for 27 prosent. Mens i 1999, sto instituttsektoren for 25 prosent av samlede FoU-utgifter, UH-sektoren for 28 prosent og næringslivet for 47 prosent (Wiig mfl., 2001, s. 28–29). UH-sektorens andel hadde vokst noe, men næringslivets vekst var betydelig større (se også Figur 1.1 i kapittel 1).

Kunnskap for politikk: det lange instituttløpet

Landets militære og en rekke sivile kunnskapsbehov la grunnlaget for at forskningsinstitutter og instituttlignende enheter vokste fram. I tidsrommet 1860–2000, sett under ett, hadde forskning for sivil infrastruktur og politikk forrang, men med tidvis tydelige innslag av kunnskap for militær infrastruktur og forsvars- og sikkerhetspolitikk. Hvert institutt har hatt sin særegne historie, men har samtidig inngått i større mønstre av anvendte

samfunnsoppgaver og institusjonelle ordninger. De mellom 100 og 200 enhetene ble del av en forskningspolitikk og et forskningssystem, der de utgjorde et tydelig innslag.

Veksten var drevet fram av regjeringers saksbehov for politikktutforming – behov som ekspanderte fra et fåtall saksfelter til en rekke politikkområder. Fremveksten av forskningsinstitutter var sektordrevet. Tydelig offentlig eierskap og aktuelle, politisk viktige kunnskapsbehov lå til grunn for etableringene. Den tidlige instituttbyggingen, 1860–1890, skulle sikre regjeringen et kunnskapsgrunnlag for å styrke landets fysiske infrastruktur og dets natur- og administrative ressurser. Mellom 1890 og 1920 ble kunnskapen om foredling av naturressurser fra havet og jorda styrket, dessuten sto dyre- og folkehelse høyt på den politiske dagsorden. Tiårene mellom 1920 og 1940 var mye en fortsettelse av det igangsatte, mens etterkrigsårene fra rundt regnet 1950 til 1980 var preget av sosialdemokratiske mål om en industribasert økonomisk vekst og bygging og trygging av en velferdsstat.

Forslag om å etablere nye institutter ble ofte fremmet for Stortinget, særlig etter initiativ fra forvaltning, forskningsråd og også andre fagmiljøer eller enkeltpersoner. Byggingen ble forsterket med nye forvaltningsoppgaver som skulle innlemmes, formaliseringen av departementenes sektoransvar og introduksjonen av FoU-midler rundt 1970. Resultatet var et forskningssystem som i stor grad var innrettet mot å dekke offentlige anvendte saksbehov via forskningsinstitutter. Til sammen dekket forskningsinstituttene kunnskapsbehovene innenfor stadig flere politikkområder. Fra 1860 til 1980 utgjorde forskningsinstituttene et hovedinstrument i forskningspolitikken og bidro tydelig til utbyggingen av forskningssystemet.

På 1980-tallet bremsset etterkrigstidens instituttvekst opp, selv om enkelte nye felter og saksbehov kom til. Regjeringenes forskningspolitikk dreide, og det fikk følger for forskningsinstituttene. Mellom 1980 og 2000 ble forskningsinstituttene sammenføyd til en instituttsektor i et system der forskning var fellesnevneren. Rådende markedstenkning gjorde instituttene generelt mer markedsstyrte. Denne dreiningen startet på 1980-tallet med fristilling som innebar klargjøring av eierskap og styringsansvar. En annen endringsfaktor var nye finansieringsstrukturer med økte prosjekt- og programbevilgninger og oppdragsforskning i tillegg til grunnbevilgning. Regjeringene ønsket også å øke forskningsinnsatsen i UH-sektoren, blant annet ved å legge til rette for at institusjoner kunne opprette randsoneenheter finansiert med eksterne midler.

Sett i ettertid var betydningen av institusjonenes randsoner, med unntak av i Bergen, begrenset (se kapittel 5). Regjeringene la større vekt på UH-sektorens resultater, og en følge var at forskningspolitikken i økende grad ble en politikk for UH-sektoren.

Universitetene bevarte et særlig ansvar for grunnforskning, mens kravene til instituttene utover 1990-tallet utviklet seg mot det samfunnsforskeren Magnus Gulbrandsen har beskrevet som hybride forskningsmiljøer. De skulle ha et bein i grunnforskning og et i anvendt og brukernær forskning (Gulbrandsen, 2012). Grunnbevilgningen ble fordelt etter et felles sett av kriterier, med styringsordninger som samtidig skulle premiere vitenskapelig publisering og oppdragsforskning og korrigere for markedssvikt.

Mellom 1860 og 1980 var forskningsinstituttene et sentralt forskningspolitisk samfunnsinstrument. Rundt år 2000 var den forskningspolitiske situasjonen en annen, preget av uklarhet om hvilken plass og rolle statlige forskningsinstitutter skulle ha.

Referanser

- Almås, R. (2002). *Norges landbrukshistorie IV 1920–2000. Frå bondesamfunn til bioindustri*. Det norske Samlaget.
- Andresen, A. (2022). Utviklingsforskning: å bygge verden og seg selv. I A. Andresen, D. Blazevic & K. T. Elybakken (Red.), *Vitenskap og vitenskapshistorier: Universitetet i Bergen 1946–2021* (Bd. 2, s. 401–441). Fagbokforlaget.
- Benum, E. (1979). *Sentraladministrasjonens historie* (Bd. 2: 1845–1884). Universitetsforlaget.
- Berg, M. (1986). *Det norske lakse- og innlandsfiskets historie: Fiskeetaten 1855–1986*. Universitetsforlaget.
- Brandt, T., Ingulstad, M., Larsen, E., Mangset, M. & Schwach, V. (2019). *Avhengig av forskning: De norske forskningsrådenes historie*. Fagbokforlaget.
- Børresen, A. K. & Wale, A. (2008). *Kartleggerne: Norges geologiske undersøkelse 1858–2008*. Tapir Akademisk Forlag.
- Collett, J. P. (2011). *Universitetet i Oslo 1811–1870: Universitetet i nasjonen* (Bd. 1). Unipub.
- Drivenes, E.-A. & Jølle, H. D. (Red.). (n.d.). *Norsk polarhistorie* (Bd. 2: Vitenskapene). Gyldendal.
- Elybakken, K. T. (2017). Veterinarians and public health: Food control in the professionalization of veterinarians. *Professions and Professionalism*, 7(2), 1–15.
- Elybakken, K. T. (2020). Physiology and hygiene in the history of nutrition – the Norwegian case 1870–1970. *Social History of Medicine*, 33(1), 288–308.
- Elybakken, K. T. & Veggeland, F. (2024). The roots and routes of public health institutes in Scandinavia. *Scandinavian Political Studies*, 1–23.

- Engelstad, F. (2000). Kunnskap og refleksjon: Institutt for samfunnsforskning 1950–2000. I F. Engelstad (Red.), *Kunnskap og refleksjon: 50 års samfunnsforskning* (s. 15–49). Institutt for samfunnsforskning.
- Forskningspolitisk råd. (1988). *Mot et kunnskapsbasert samfunn: Forskningspolitisk råds melding 1988* (FR 1988: 4). Forskningspolitisk råd.
- Fure, J. S. (2011). *Universitetet i Oslo 1911–1940: Inn i forskningsalderen*. Unipub.
- Galison, P. & Hevly, B. (1992). *Big science: The growth of large-scale research*. Stanford University Press.
- Grønli, T. (2009). *Sentraladministrasjonens historie etter 1945*. Bind 1. *Ekspansjonsbyråkratiet tid 1945–1980*. Fagbokforlaget.
- Gulbrandsen, M. (2011). Research institutes as hybrid organizations: Central challenges to their legitimacy. *Policy Science*, 44, 215–230.
- Hansteen, K., Uhlin, K. Å., Veie, E., Vinsand, G. & Winander, B. (1988). *Evaluering av regionale forskningsstiftelser*. Gruppen for ressursstudier.
- Hovland, E. (Red.). (2007). *I vinden: Geofysisk institutt 90 år*. Fagbokforlaget.
- Instituttsektoren. (1985). *Katalog over forskningsenhetene*. NAVFs utredningsinstitutt.
- Jacobsen, K. D. (1964/1978). *Teknisk hjelp og politisk struktur: En studie av norsk landbruksforvaltning 1874–1899*. Universitetsforlaget.
- Kallerud, E. (2019). Norsk forskningspolitikk gjennom 50 år: En historie om vekst, prioritering og omstilling. I E. Solberg & C. Lampi (Red.), *Kunnskapsreiser: Innblikk og overblikk fra NIFUs historie* (s. 91–106). NIFU.
- Kvaal, S. (1992). *Forskning og industripolitikk: Om gjennombruddet for forskning i industripolitikken* (Notat nr. 25/92). Norges teknisk-naturvitenskapelige forskningsråd.
- Kvaal, S. (1997). *Janus med tre ansikter: Om organiseringen av den industrielt rettede forskningen i spennet mellom stat, vitenskap og industri i Norge 1916–1956*. Historisk institutt, NTNU.
- Kyllingstad, J. R. (2008). *Menneskeåndens universalitet: Institutt for sammenlignende kulturforskning 1917–1940*. [Doktoravhandling]. Universitetet i Oslo.
- Kyllingstad, J. R. & Rørvik, T. I. (2011). *Universitetet i Oslo 1870–1911: Vitenskapenes universitet* (Bd. 3). Unipub.
- Landbruksdepartementet. (1946). *Innstilling fra Landbruksdepartementets forsknings- og forsøksutvalg, del I*.
- Li, T. (2011). *Korporativt og storskalert gjennombrudd: Amerikanske, vesttyske og norske statsmaktens engasjement i naturvitenskapelig og teknologisk forskning 1940–1965* [Doktoravhandling]. Universitetet i Oslo.
- Myhre, J. E. (2020). *Uberegnelige eksperter: Professoren mellom 1880 og 1960*. <https://www.muv.uio.no/uio/historie/epoker/1945-1975/uberegnelige-eksperter-professoren-mellom-1880-196.html>
- Nilsen, Y. & Vollset, M. (2016). *Vinden dreier: Meteorologiens historie i Norge*. Spartacus.
- Njølstad, O. (1999). *Strålende forskning: Institutt for energiteknikk 1948–98*. Tano Aschehoug.
- Njølstad, O. & Wicken, O. (1997). *Kunnskap som våpen: Forsvarets forskningsinstitutt 1946–1975*. Tano Aschehoug.
- Njaa, L. R. (1997). *50 år i 1997: Fra avdeling til institutt*. Fiskeridirektoratet.

- NORAS. (1989). *Katalog over forskningsenheter: Institutter for anvendt samfunnsforskning. Historie – statistikk – aktuelle problemer.*
- NOU 30A. (1981). *Forskning, teknisk utvikling og industriell innovasjon: En vurdering av den offentlige støtte til teknisk-industriell forskning og utvikling i Norge.*
- NUPI. (2024). *NUPIs historie.* <https://www.nupi.no/om-nupi/fakta-om-nupi/nupis-historie>
- Nygaard, P., Grove, K. & Aven, H. B. (2025) *Teknologibyggerne, Sintef 1950–2025.* Fagbokforlaget.
- Schwach, V. (2000). *Havet, fisken og vitenskapen: Fra fiskeriundersøkelser til havforskningsinstitutt 1860–2000.* Havforskningsinstituttet.
- Schwach, V. (2011). *De regionale forskningsinstituttene: Faktarapport.* NIFU rapport 31/2011.
- Schwach, V. (2019). Kunnskapsleverandør og tidsvitne: NIFU 1969–2019. *Forskningspolitikk*, 2(2019), 8–11.
- Schwach, V. (2022). Vitenskapelig kvalitet og forskningspolitiske vendepunkter, 1945–1970. *Historisk tidsskrift*, 101(3), 197–212.
- Seip, A.-L. (1989). Politikken vitenskapeliggjøring: Debatten om sosialpolitikk i 1930-årene. *Nytt norsk tidsskrift*, 6(3), 153–173.
- Seip, J. A. (1974). *Utsikt over Norges historie: Bind 1: Tidsrommet 1814–ca. 1860.* Gyldendal.
- Seue, C. M. (1878). *Historisk beretning om Norges geografiske Opmaaling fra dens Stiftelse i 1773 indtil Udgangen av 1876.* Norges geografiske Opmaaling.
- Skoie, H. (1984). *Norsk forskningsorganisasjon i etterkrigstiden* (Melding 1984: 8). NAVFs utredningsinstitutt.
- Solberg, E., Ramberg, I., Schwach, V. & Guldbrandsen, M. (2024). *Kontrakt og kontakt: En studie av oppdragsforskningens rolle, utvikling og betydning i det norske forsknings-systemet.* NIFU rapport 19/2024.
- St.meld. nr. 7 (1962–63). *Om organiseringen av den anvendte sosialvitenskapelige forskning.*
- St.meld. nr. 35 (1975–76). *Om forskningens organisering og finansiering.*
- St.meld. nr. 60 (1984–85). *Om forskningen i Norge.*
- Thue, F. (2000). Den atlantiske forbindelse: ISF i det amerikansk-europeiske forskningssamarbeid 1945–1953. I F. Engelstad (Red.), *Kunnskap og refleksjon* (s. 15–49). Institutt for samfunnsforskning.
- Tveite, S. (1989). *Forskning, jordbruk og politikk: Det Kgl. selskap for Norges vel, Den grønne evolusjon: Jord- og plantekulturforskning i 100 år.* Landbruksforlaget.
- Wiig, O., Slipersæter, S. & Sarpebakken, B. (2001). *Instituttsektoren i norsk forskning.* NIFU rapport 4/2001.